

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:39 (Ekim 2008)

SURIYE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNDE VATAN VE SURIYELİLİK (1919–1939)

Seda ALTUĞ*

Özet

Bu makale, Suriye-Arap milliyetçi ideolojisinin yapı taşlarının ve Suriye-vatanı tahayyülünün şekillenmesinde, Arap milliyetçi elitleri ve Suriye toplumunun farklı kesimleri ile Fransız manda idaresi (1921- 1946) arasındaki ideolojik ve siyasi iktidar mücadelesinin kurucu rolünü anlatmaya çalışmaktadır. Fransız sömürge idaresi altında yapılan kitlesel siyaset vatan, din, cemaat, araplık gibi kavramların milliyetçi bir şekilde içeriklendirilmesindeki en önemli alanlardan birini oluşturmaktadır. Aşağıdaki makale bu iddiayı 1936 yılında Fransa ile Suriye arasında imzalanan ve Suriye'ye beş sene içinde bağımsızlık vaadedilen antlaşma ertesinde ortaya çıkan "ayrılıkçı/bölgesel" ayaklanmalar bağlamında tartışmaktadır. Fransız dışişleri ve istihbarat raporları, Dominiken misyonerlerinin raporları, manda dönemi Şam ve Beyrut basını makalede kullanılan birinci el malzemeyi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Fransız mandası, Arap milliyetçiliği, vatan, Suriyelilik

The Motherland and Being a Syrian in Arab Nationalism of Syria

Abstract

This article attempts to discuss the constitutive role of the political and ideological struggles between the French mandatory authorities and the various Syrian-Arab nationalists in the formation of the main components of Syrian-Arab nationalism and the notion of Syrian land, in particular. Mass politics during the French mandate (1921- 1946) played a significant role in the ways in which the concepts like land, religion, community and Arabness were negotiated and redefined within a nationalist content. Below article will examine the violent process of rivalry and contest on the basics of Syrian Arab nationalist ideology within the political repercussions of the Franco-Syrian treaty (1936) which promised independence to Syria in the coming five years. French Foreign Ministry and Intelligence Service reports, Dominican Missionary reports, Damascene and Beirut press during the French mandate form the first hand material utilized in the article.

Keywords: Syria, French mandate, Arab nationalism, territory, Syrianness

Fransız mandasının resmen nihayetlendiğini ve Suriye'nin bağımsız bir cumhuriyet olduğunu müjdeleyen 17 Nisan 1946 sonrası döneme ilişkin akademik

* Arş.Gör., Utrecht Üniversitesi, Doktora öğrencisi.

ve popüler çalışmalar yeni Suriye'nin 1940 ve 1950'li yıllar boyunca zayıf bir devlet olduğunu, ideolojik çekişmeler ve farklı güç odakları arasındaki iktidar mücadelesi sebebiyle siyasi istikrarsızlıktan muzdarip olduğunu iddia ederler. ¹“Suriye için mücadele”² olarak da adlandırılan bu döneme damgasını vuran siyasi istikrarsızlığın ve buna eşlik eden toplumsal şiddetin kökeninde modern Suriye'nin “yapaylığı” ve Suriye toplumunun “millet olamamış” olduğu iddiası yatmaktadır. Batı tarih yazımında yaygın olan bu bakış açısına göre Suriye tarihsel kökenden mahrumdur. Ülke I. Dünya savaşını takiben birçok Suriyeli'nin arzusunun aksine coğrafi-Suriye'yi dikkate almayarak yani Türkiye'nin güneydoğusunun bir kısmı, modern Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarının bir kısmını dışarda bırakarak kurulmuştur. Aynı bakış açısına göre, bu emperyal paylaşım sürecinin iç siyasete yansımaları gerçekleşemeyen pan-Arap ideali ile yerel Suriye-Arap milliyetçiliği arasındaki günümüze kadar devam eden ideolojik çekişmedir. “Yapay sınırlar” fikrine eşlik eden toplum algısı birbiriyle öteden beri kaynaş(a)mamış, tarihsel yörüngeleri birbirinden farklı, birbiriyle mütemediyen çatışma içinde olan dini veya etnik cemaatler mozaiki olan bir Suriye'dir. Fransız oryantalist geleneğine damgasını vuran toplumdaki farklı dini ve etnik grupları mutlaklaştıran bu özcü perspektif sadece Fransız muhafazakâr çevrelerinde değil, Fransız dışişleri (*Quai d'Orsay*) ve Suriye ve Lübnan'daki manda yönetiminden en fazla nemalanan Lyon burjuvası çevresindeki egemen bakış açısıdır.³ Müslüman, Hristiyan veya diğer dini mezhepler temelinde dini cemaatlere ayrılmış bir Suriye toplumu algısı ve bu gruplar arasındaki tek ilişki biçiminin ezelden beri süregelen şiddetli çatışma olduğu iddiası Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki hami mandatör devlet statüsünü de meşrulaştıran bir argümandır.⁴

Suriyeli yazarlar da “suni sınırlar” tezini sahiplenirler. Buna göre Suriye “hep eksiktir” ve “elinde kalanla yetinmek zorunda bırakılmıştır”.⁵ Bu eksikliğin temel sebebi Büyük Suriye'nin Sykes-Picot antlaşmasına göre I. Dünya Savaşını takiben Fransa ve Britanya arasında bölünmüş ve ülke sınırlarının Suriyelilerin taleplerini ihmal ederek bu iki emperyalist ülkenin menfaatleri temelinde çizilmiş olmasıdır. 1921–1946 yılları arasında ülkede hüküm süren Fransız manda yönetiminin böl ve yönet stratejisine dayanarak Suriye'yi beş idari parçaya bölmesi,

¹ E. Esman ve Itamar Rabinovich, *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East* (Ithaca: Cornell Üniversitesi Yayınları, 1988); Nikolaos van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Sectarianism, Regionalism and Tribalism in Politics, 1961-1978* (Londra: Croom Helm, 1979); Eyal Zisser, “Who's afraid of Syrian nationalism? National and State Identity in Syria”, *MES*, 4,2 (2006), s. 179- 198; Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East* (Londra: Routledge, 2000); André Raymond (der.), *La Syrie d'aujourd'hui* (Paris: CNRS, 1980).

² Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics, 1945-1958* (London: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1965).

³ Lyon grubu için bkz. Philip Khoury, *Syria and the French mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945* (NJ: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1987), s. 31-38.

⁴ Pierre Rondot, “Tendances particularistes et tendances unitaires en Syrie”, *Orient* 5(1958), s. 135- 148. Georges Roux, “La Rectification du Traite Franco-Syrien”, *Revue de Paris*, 7(1938), s. 626. Jacques Weulersse, “Aspects permanents du probleme Syrien la question des minorités”, *Politique Etrangere*, 1936, s. 29- 38.

⁵ Ghassan Salama, *al-Muctama` wa al-dawla fi al-Mashriq al-`arabi (Arap Akdeniz 'de Devlet ve Toplum)* (Beyrut: Arap Birliği Çalışmaları Merkezi, 1987), s. 59.

Lübnan'a ayrı bir devlet statüsü vermesi, izlediği nüfus ve iskân politikaları ve nihayet 1939'da İskenderun sancağını Türkiye'ye teslim etmesi "ideal Suriye"den mahrumiyetin sebepleri olarak addedilir. Manda yöneticileri, Suriye topraklarını yandaşlarına "peşkeş çekmek", vatan topraklarına alınıp satılan herhangi bir "mal" muamelesi yapmak" ve ülke kaynaklarını "çarçur etmek"le itham edilir. Fakat bahsedilen bu eksiklik mutlak bir mağduriyet söylemi içine sıkışmaz.⁶ Bu anlamda Fransız manda döneminin resmi Suriye tarihi anlatısı içindeki pozisyonu ikirciklidir. Dönem, sömürge yönetimlerinden mutlak kurtuluş demek olan bağımsızlığa giden yoldaki talihsiz bir ara durak olarak görülmek suretiyle genel tarih anlatısı içinde flulaştırılır; eksiklikten doğan mağduriyet söylemi altın çağ olarak addedilen Emevi ve Abbasi dönemlerine yapılan vurgu ile relativize edilir.

Bu yazı Suriye-Arap milliyetçi fikriyatına içkin olan eksiklik söyleminin şekillenmesinde Fransız mandası (1921- 1946) döneminin kurucu rolünü ifşa etmeyi amaçlamaktadır. Bir başka deyişle, Suriye-Arap milliyetçi ideolojisinin yapı taşlarının, milliyetçi elitler ve toplumun farklı kesimlerinin Fransız manda idaresiyle giriştikleri ideolojik ve siyasi iktidar mücadelesi içinde nasıl şekillendiğini anlatmaya çalışacaktır.

Suriye vatanının neresi olduğu, sınırları, neye benzediği ve nasıl bir yer olması gerektiği üzerine yapılan tartışmalar bu söylemin en açık olarak belirttiği alanlardan birini oluşturmaktadır. Farklı vatan tahayyülleri ve aralarındaki çekişme kaçınılmaz olarak vatanın üzerinde yaşayanların kimler olduğu ve bu ulusal cemaata üyeliğin şartlarının müzakeresini de beraberinde getirmektedir. Suriyelilik tartışması ayrı bir makalenin konusu olsa da aşağıda vatanla ilişkisi ölçüsünde bu konuya değinmeye çalışacağım.

Milliyetçilik kuramı çalışmalarında merkezi bir yer edinmiş olan Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatlar* kitabı ve bir muhayyel cemaat olarak ulus fikri bu makalenin de temel teorik esin kaynağını oluşturmaktadır.⁷ Siyasal faktörlerin ve nüfus sayımı, harita, müze gibi iktidar kurumlarının milli cemaatin hayal edilebilmesini nasıl mümkün kıldığını anlatan Anderson, toprağın bu hayal etme faaliyetine katkısını nispeten ihmal etmiştir.⁸ Mısır'da yaşayan Kıpti Hristiyan azınlık ve muhayyel milli toprak (*territory*) üzerindeki çekişmeye değindiği makalesinde Mark Purcell, Anderson'un muhayyel milli cemaat kavramını ulusun aslen toprakla ilişkili bir fikir ya da ideoloji olduğu iddiasıyla birleştirir ve ulusun topraklarının da hayal edilmesi gerektiği sonucuna ulaşır. "Bir başka deyişle, ulusu hayal etme sürecinde,

⁶ Tanel Bora, "Milliyetçiliğin vatanı neresi?" *Birikim*, 213, Ocak 2007, s. 30.

⁷ Benedict Anderson, *Imagined communities* (London: Verso, 1991).

⁸ Milliyetçilik-toprak ilişkisi için bkz. David Knight, "Identity and territory: geographical perspectives on nationalism and regionalism", *Annals of the Association of American Geographers* 72 (1982), s. 514-31; James Anderson, "Nationalism and geography", içinde James Anderson (der.), *The rise of the modern state* (Brighton, Wheatsheaf, 1986), s. 117; James Anderson, "Nationalist ideology and territory", içinde Ron Johnston, David Knight ve Eleonore Kofman (der.), *Nationalism, self-determination, and political geography* (New York, Croom Helm, 1988), s. 18; Peter Taylor, *Political geography: world-economy, nation-state, and locality* (New York: Wiley, 1993), s. 197; Leonard Tivey, "States, nations and economies", içinde Leonard Tivey (der.), *The Nation State* (Oxford: Robinson, 1981); Anthony Smith, "Ethnic identity and world order", *Millennium: Journal of International Studies* 12 (1982), s. 149-61.

aktörler aslında ulusa eşlik eden toprak parçasını da hayal ediyorlardır. Nasıl ulusun her bir üyesi bir diğerini tanımıyorsa, aynı şekilde ulusu oluşturan üyelerin milli toprak parçasının tümünü bilmeleri de imkânsızdır. Toprak parçası, bütünlüklü ve anlamlı olabilmesi için hayal edilmek zorundadır. Milli toprak parçası dağ, ova, nehir gibi fiziki özellikler, belli sınırlar ve merkezi noktalara sahip bir bütün olarak hayal edilir. Belli bir kültüre, dile ve dine sahip birtakım insanlar tarafından meskûn bir yer olarak hayal edilir.”⁹

Aşağıda manda dönemi anlatısına geçmeden önce Suriye topraklarının belli bir şekilde hayal edilebilmesini mümkün kılan sosyal, siyasi ve ekonomik süreçlerden bahsedeceğim. Osmanlı imparatorluğunun yıkılışından hemen sonra Şam’da kurulan kısa ömürlü Kral Faysal Arap hükümeti (Ekim 1918-Kasım 1920) dönemindeki siyasetin Suriye vatani tahayyüllüne katkısı yazının ilk bölümünü oluşturacak. Bunu takiben Fransız sömürge idaresi altında yapılan kitlesel siyaset ve basın, özellikle 1. Dünya savaşının sonundan itibaren Arapçı ve Arap milliyetçi entellektüel çevrelerde tartışılmaya başlanan vatan, din, cemaat, araplık gibi kavramların içeriklendirilmesi ve kitleselleşmesindeki rolü üzerinde duracağım. Gerek siyasi partilerde ve 1927 sonrasında Suriye Meclis’inde yapılan müzakereler; gerek meydanlarda, çarşıda, mahallelerde, evlerde, kiliselerde, derneklerde, okul bahçelerinde yapılan gösteriler, boykotlar, siyasi tartışmalar, Suriye-Arap milliyetçi muhayyilesinde vatanın ve makbul Suriyelilik fikriyatının şekillenmesinde kurucu bir işleve sahiptirler. Aşağıdaki yazıda bu iddiayı, 1936 yılında Fransa ile Suriye arasında imzalanan ve Suriye’ye 5 sene içinde bağımsızlık vaadeden antlaşma ertesinde ortaya çıkan “ayrılıkçı/bölgesel” ayaklanmalar ve 1936–1939 yılları boyunca yapılan siyasi tartışmalar bağlamında tartışacağım. Farklı toprak tahayyülleri ve herbirine eşlik eden ulus ya da cemaat tasavvurları arasındaki çekişmenin hayli hararetle ve silahlı bir şekilde yaşandığı bir zaman dilimi olan bu üç yıl zarfında, *yerlilik*, *azınlık*, *cemaat* gibi kavramların Suriye-Arap milliyetçi tahayyülünde nasıl yeniden tarif edildiğine değineceğim. Bunun için, Suriye’nin özerk olarak yönetilen Cezire Sancağında 1936 ve 1939 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmeler ve bu gelişmelerin Suriye toplumundaki yankılarına yoğunlaşacağım. Suriye’nin kuzeydoğusunda kalan, Urfa ve Mardin illerinin Suriye’deki mukabili sayılabilecek ve nüfusunun hemen hepsini Türkiye’den tehcir eden Kürt ve Hristiyanların oluşturduğu bu sınır bölgesindeki siyasi hareketliliğin vatanın *keşfine* ve bununla beraber makbul Suriyeliliğin sınırlarının tekrar çizilmesine nasıl imkân tanıdığı bahsedeceğim konulardan bir diğeri olacak. Kashani-Sabet, İran milliyetçiliğinin inşasında toprak ve sınır mefhumlarının kurucu rolünü anlattığı kitabında “Millet fikrinin sürekliliği ve kitleler nezdinde kabulü için hayal eylemi tek başına yeterli değildir. İnsanların kendilerini “derin ve yatay bir yoldaşlık” içinde hayal edebilmelerine imkân tanıyan “şey” nedir? O “şey” elle tutulur gözle görülür olandır: topraktır”¹⁰ der. Cezire topraklarının 1930’lı yıllarda Arap milliyetçi elitleri tarafından *keşfi* süreci ve ona eşlik eden söylemsel arkaplan Sabet’in bu iddiasını doğrular. Aşağıdaki yazıda, 1930’lı yılların ortalarına kadar bazı Suriye haritalarında yerleri işaretli bile olmayan bu sınır illerine, bölge

⁹ Mark Purcell, “A place for the Copts: imagined territory and spatial conflict in Egypt”, *Ecumene*, 5, 4(1998.), s. 433.

¹⁰ Firoozeh Kashani- Sabet, *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation, 1804–1946* (Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1999), s. 7.

coğrafyası ve antik tarihine dair Arap milliyetçi elitleri nezdinde artan merak ve ilginin, nasıl hem mevcut milliyetçi cemaat algısından beslendiğini ve hem de onu nasıl dönüştürdüğünü ve ona cismanilik kazandırdığını göstermeye çalışacağım. Fransız dışişleri ve istihbarat raporları, Dominiken misyonerlerinin raporları, dönemin Şam ve Beyrut basını, Suriyeli bazı siyasilerin hatıraları bu yazıda kullandığım birinci el malzemeyi oluşturmaktadırlar.

Suriye neresi?

Osmanlılar *doğal sınırları içinde Suriye'yi*¹¹ farklı idare birimlere ayırmış ve böylece siyasi bir birim olarak Suriye'nin oluşmasını engellemiş olsalar da; Anadolu, Mezopotamya ve Filistin'e açılan farklı hinterlandlarıyla beraber *coğrafi Suriye* sosyo-ekonomik bir birim olarak var olmaya devam etmiştir.¹² 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren bölgede yaşanan sosyo-ekonomik ve idari/siyasi gelişmeler muğlak da olsa bir Suriye vatani tahayyülünün oluşabilmesine katkıda bulunmuştur. Doumani'nin Filistin örneğinde gösterdiği gibi piyasa ve devlet güçlerinin toplumsal hayata nüfuzu Arap Ortadoğusunda ki farklı grupların "sosyal mekân"larını yeniden tasavvur edebilme ve genişletmelerini mümkün kılmıştır.¹³ Bölgede yaşayan insanları birbirine bağlayan iktisadi ve sosyal bağlar ve kültürel aşinalık Suriye ve Arap-Suriye gibi kavramların milliyetçi bir şekilde içeriklendirilmesine zemin hazırlamış ve teşvik etmiştir.¹⁴

Bölgenin 19.yy'ın başından itibaren artan bir şekilde dünya kapitalist sisteminin periferisine entegre olması yerel ekonominin büyük ölçekli dünya piyasalarıyla eşitsiz bir şekilde bütünleşmesine sebep olmuştu. Aynı dönemdeki Osmanlı merkezîyetçi idari, sosyal ve iktisadi reformları, bu yeni kapitalist ilişki biçiminin yayılmasına eşlik etmişti. Batıyla artan ticari ve iktisadi eşitsiz ilişkiler Beyrut gibi liman şehirlerinde Hristiyan burjuvazinin sosyal ve iktisadi gücünü artırmış; Şam veya Halep gibi şehirlerde ise yeni düzene adapte olmuş geleneksel eşrafın (toprak sahibi bürokratik elit) imtiyazlı pozisyonu sağlamlaştırmıştı. Piyasa ilişkilerinin ve devlet idari aygıtının yayılmasına paralel olarak batı eğitimi almış, profesyonel meslek sahibi devlet memuru veya eğitilmiş askeri personelden müteşekkil (*ismaiyyun, mutanawwirun, mufakkirin, mustanirun*) yeni bir orta sınıf oluşmaya başlamıştı.¹⁵ Yeni seçkinler sınıfına girmek için gereken maddi ve kültürel

¹¹ Coğrafi Suriye, tarihsel Suriye ya da doğal sınırları içinde Suriye, bugünkü Lübnan, Filistin, Ürdün, Lübnan ve Türkiye sınırları içindeki İskenderun ve Antakya illerini kapsayan bölgedir. Bkz. David Commins, *Historical Dictionary of Syria* (Londra: Rowman & Littlefield Yayınları, 2004), s. 116.

¹² Haim Gerber, "The limits of constructedness: memory and nationalism in the Arab Middle East" *Nations and Nationalism* 10, 3 (2004), s. 251–268. Dominique Chevallier, "Consciences syriennes et représentations cartographiques à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle", içinde Thomas Philipp (der.), *The Syrian Land in the 18th and 19th Century* (Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1992), s. 2.

¹³ Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus 1700- 1900* (Berkeley: California Üniversitesi Yayınları, 1995), s. 21. James Gelvin, *Divided Loyalties* (Berkeley: California Üniversitesi Yayınları, 1998), 2. Bölüm.

¹⁴ Chevallier, s. 4.

¹⁵ Rashid Khalidi, *Society and ideology in late Ottoman Syria, Class, education, profession and confession* içinde John Spagnolo (der.), *Problems of the Modern Middle East in*

sermayeden yoksun olan ulema, küçük esnaf, tüccar ve işçiler yeni durumdan hoşnut değillerdi. 1. Dünya savaşı, zorunlu askerlik ve özellikle Lübnan ve Suriye’de savaş esnasında yaşanan kıtlık toplumda hoşnutsuzluk ve Osmanlıya karşı yabancılaştırmanın derecesini artırmıştı.

Büyük Suriye fikrinin siyasi ve kurumsal bir iddia haline gelmesi için ise Osmanlı İmparatorluğun yıkılışını beklemek gerekiyordu. Fakat bu dönemde bile Suriye’nin sınırları konusunda milliyetçi elitler arasında bir netlik oluştuğunu iddia etmek zordur. Suriye milliyetçi hareketine katkısı özellikle entelektüel alanda yoğunlaşan ve Arap milliyetçiliği fikrini islami unsurlarla harmanlayan Mısırlı Raşid Rıza’nın Haziran 1919’da dergisi *al-Manar*’da belirttiği üzere sürgündeki Suriyeliler birçok konuda fikir birliğine varmaktan uzaktı. Ülkenin sınırları ve Suriye ile Arap dünyasının geri kalanı özellikle Hicaz ile ilişkilerde nasıl bir hat izlenmesi gerektiği konusunda hemfikir değillerdi.¹⁶ Hicazla mutedil bir ilişki sürdürülmesi gerektiğine inananlar olduğu kadar, Şerif Hüseyin’e ve Suriye-Hicaz ortak siyasetine yekten karşı olanlar da mevcuttu.¹⁷

James Gelvin, Suriye’de Ekim 1918 ve Temmuz 1920 tarihleri arasında hüküm süren İngiliz destekli Faysal Arap hükümeti dönemindeki popüler Arap milliyetçiliğini incelediği kitabında, batı tarih yazımında Arap milliyetçiliğinin tecessüm etmiş hali olarak görülen Faysal’cı “tam Arap bağımsızlığı” (*al-istiqlal ‘arabi al-tamm al-naciz*) söyleminin birçok Suriyeli tarafından yabancı ve soyut bir söylem olarak algılandığından bahseder. “Kuzeyde Mersin ve Adana 37. Paralel, doğuda İran sınırı, güneyde Aden dışarda kalmak üzere Hint Okyanusu, batıda Kızıl deniz ve Akdenizi” kapsayan sınırlar içinde kalan Arap ülkelerinin bağımsızlığını ve bir Arap halifeliğinin kurulmasını talep eden¹⁸ Faysal’cı çizgiye karşılık milli halk komiteleri (*al-lajna al-wataniyya al-‘ulya*) ve Müdafaa-i Vatan Cemiyetleri (*lijan al-difa‘ al-watani*) tarafından benimsenen “doğal sınırları içinde Suriye’ye tam bağımsızlık” (*Suriyya al-Kubra, Suriyya al-Tabi‘iyya, Suriyya al-Cuğrafiyya*) söyleminin Suriye toplumunda daha reel bir karşılık bulduğunu iddia eder. Bir başka deyişle, Gelvin’e göre Faysal önderliğindeki Arap ayaklanmasının destekçileri 1. Dünya savaşı esnasındaki Arap milliyetçi hareketi içindeki sadece bir damarı oluştururlar. Faysal hükümeti karşıtı orta sınıf aydınlar, alt-orta sınıf ulema, zanaatkarlar ve muhafazakar eşraf öncülüğünde kurulan bu halk örgütlenmeleri alt sınıfların dikey patronaj bağlarının dışına çıkarak siyasete katılımını sağlamış ve bu şekilde milliyetçi bir vatan tahayyülünün oluşmasının ilk tohumlarını atmışlardır.¹⁹ Ama bu tespit coğrafi bir birim olarak Suriye’nin daha meşru bir iddia veya sabit ve ezeli (primordiyal) bir fikir olduğunu anlamına gelmemelidir. Şöyle ki, dönemin siyasi gelişmeleri ve Halk Meclisleri’nin siyasi faaliyetleri, sınırları muğlak bile olsa

Historical Perspective: Essays in honor of Albert Hourani (Reading, İngiltere: Ithaca, 1992), s. 119- 131.

¹⁶ Rashid Rida, *Mukhtarat siyasiyya min macallat ‘al-manar*, s. 241.

¹⁷ Hasan al-Hakim, *al-watha‘iq al-tarikhiyya al-muta‘alliq bil qadiyya al-suriyya fi al-‘ahdayn al-‘arabi al-faysali wa al-intidabi al-faransi, 1915- 1946* (Beyrut: Dar Sadir, 1974), s. 43- 44.

¹⁸ J.C. Hurewitz, *Middle East and North Africa in World Politics, 2* (New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları, 1975), s. 47- 48; G. Antonious, *The Arab Awakening* (London: 1938), s. 157.

¹⁹ James Gelvin, *Divided*, s. 20.

sosyo-ekonomik bir birim olarak mevcut olan Suriye fikrinin milliyetçi bir şekilde içeriklendirmesine yani kabaca “doğal sınırları içinde tam bağımsız Suriye” tasavvurunun oluşmasına yol açmıştır.²⁰

King Crane komisyonunun Şam’ı ziyareti esnasında Halk Meclisleri tarafından hazırlanan “bir Arap vatanseveri” imzalı bildiriye Suriye tasavvuru bu iddiayı destekler: “Ya İstiklal ya Ölüm! Dünyanın tüm ezilmiş milletleri bugün bağımsızlık ve özgürlükleri için savaşıyorlar. Biz Arap Suriye toplumuna (*cama’a, ma’şar*) yek vücut olmak ve manda ve himayeye karşı tam bağımsızlığımız (*istiqlal tamm*) için savaşmak yaraşmaz mı?... Komisyonun ilk durağı Filistin’de (güney Suriye) olduğu gibi, Suriye’nin tüm aksamaları- güneyi, kuzeyi, batısı, umutlarını size bağlamıştır. Suriye’nin diğer kısımları da tam bağımsızlık ve Suriye’nin bütünlüğünü talep eden Filistin’den daha az vatansever ya da az şevkli değildir. Komisyondan taleplerimiz şunlardır: 1-Suriye için tam bağımsızlık ve aynen Irak için tam bağımsızlık 2-her türlü himaye (*himaya*), vesayet (*wisaya*) ve mandayı (*intidab*) ve Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 22. Maddesini reddediyoruz. 3-Suriyenin tüm aksamalarının tam birliğini (kuzeyde Toros dağlarından doğuda Habur ve Fırat’a, güneyde Arap çölünden Mada’in Salih’e batıda ise Kızıl denizden Akaba-Refah hattına kadar) talep ediyoruz ve Sionist göçü bütünüyle reddediyoruz. 4- Emevi ya da Abbasiler gibi şanlı hükümlerimiz dönemindeki tam bağımsızlık ve erişilen düzey inkâr edilemez. Belli konularda uzmanlara ihtiyacımız olduğu durumlarda, dünyanın diğer gelişmiş ulusları gibi biz de bu hizmetleri bedelini ödeyerek alacağız.”²¹

Görüldüğü üzere, bildiriye hitap edilen kitle “doğal sınırları” içinde Suriyede yaşayan ayrı bir “Suriyeli Arap” topluluğu olup, muğlak bir “Arap ülkeleri için bağımsızlık” tabirinin yerini “doğal sınırları içinde tam bağımsız Suriye” talebi ve “himaye, vesayet ya da manda kabul edilemez” tabirleri almıştır. Fransız kaynaklarına göre “doğal sınırları içinde tam bağımsız Suriye” sloganı 1919 yazında King-Crane komisyonunun Şam’a varışını takiben milliyetçi bildiri, ilan, duvar yazılamalarının vazgeçilmez şiarı olmuştur. Aynı dönem vatan, vatanseverlik, vatansever kavramlarının (*watan, wataniyya, wataniyyun*) basında da popülerleştiği bir dönemdir. Vatan kavramı Suriyenin tüm aksamalarının (*al-bilad al-suriyya*) yani birleşik Suriye’nin bir ibaresi olarak kullanılmaktadır. Bildiriye bir diğer dikkat çeken nokta Emevi ve Abbasi tarihine verilen referansda görüldüğü üzere Suriyeli-Arap kimliğinin tarifinde tarihin kullanımınıdır. 1920’lerin Suriye basınında da tarihsel Suriye içinde birleşik Suriye iddiasını desteklemek için eski Arap ve klasik coğrafyacılar sıkça müracaat edilmektedir. Harun Reşit’in coğrafyacısı Joseph en çok ismi anılanlardan biridir.²² İbn Khaldun’un yeniden keşfi de yine bu döneme rastlar.²³

Dönemin değişen siyasi koşullarına bağlı olarak Faysalçı “manda ve himaye karşıtı tam Arap bağımsızlığı” söylemi, Faysal ve Faysal hükümetinin ideolojik ve siyasi yandaşları tarafından bir “ince ayar”a tâbi tutulmuştur. Kuzeyde

²⁰ James Gelvin, *Divided*, s. 153.

²¹ Age., s. 151.

²² al-Muqtabas, 22.02.1926.

²³ İbn Khaldun üzerine ilk analitik çalışmayı yapan kişi 1917 yılında Taha Husayn’dır. Bkz. Nadine Meouchy, “Les nationalistes Arabes de la première génération en Syrie (1918-1928)”, *Bulletin d’études Orientales*, 47, 1995, s. 120.

İskenderun-Diyarbakır hattı, güneyde Hint Okyanusuna kadar olan bölgede yaşayan tüm Arapça konuşan insanların tam bağımsızlığı iddiasıyla yola çıkan Faysal'cılar, Britanya ve Fransa arasında yapılan açık ve gizli antlaşmalar; Fransa'nın Suriye'ye, Britanya'nın ise Irak ve Filistin'e 'niyetlenmeleri' gibi siyasi gelişmeler sonrasında "tam bağımsızlık" söyleminden "tam bağımsız Suriye'de Arap hükümeti" (*mustaqilla istiqlalan mutlaqan la sha'iba fihi*) retorikğine doğru kaymaya başlamıştı.²⁴ Faysal'ın "tam bağımsızlık" fikri ile "İngiliz himayesi" fikrini yığurması ise İngiltere ve Fransa arasında 15 Eylül uzlaşması olarak bilinen Bekaa vadisindeki İngiliz askeri birliklerini yerlerini Fransız birliklerine bırakmasıyla sonuçlanan antlaşma sonrasında gerçekleşmiştir. "Birleşik tam bağımsız Suriye" mücadelesinin iflasının ilk alameti olarak görülebilecek bu gelişme, Ocak 1920'de Faysal ve Fransız başkanı Clemenceau arasındaki antlaşma ile tam olarak nihayetlenmiştir. Suriye'nin kıyı kesimlerini Fransız idaresine bırakılmasını teyid eden bu antlaşma, Suriye ve Lübnan'ı Fransız manda idaresine nihai olarak teslim edecek 25 Nisan 1919 San Remo konferansının bir ön hazırlayıcısı gibiydi.

Büyük Suriye fikrinin siyasi olarak popülerleşmesinde ise Mısır'da sürgünde bulunan Suriyeli Arap milliyetçilerinin oluşturduğu "Suriye Birliği Partisi" (*hizb al-ittihad al-Suri*) ve bu siyasi partinin saflarından doğacak olan Suriye-Filistin kongresi (*congrès Syrio-Palestinien*) öncü olmuşlardır.²⁵ 1921'de ilk olarak toplanan kongre, liderliğinin büyük kısmını Suriye ve Lübnan'luların oluşturması sebebiyle Filistin meselesinden ziyade Büyük Suriye'nin birliği ve bağımsızlığı mücadelesine öncelik vermişti.²⁶ Bu kongreden doğacak olan ana iki siyasi akım Fransız mandası dönemindeki manda-karşıtı bağımsızlık mücadelesini örgütleyen siyasi partileri oluşturacaklardır.

Fransız Mandası Dönemi (1921- 1939)

Kısa ömürlü Faysal Arap hükümetini takiben 1921 yılında kurulan Fransız manda idaresi Suriyelilerin gerçek anlamda ilk modern devlet deneyimidir. "Az gelişmiş ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye erdirtip, bağımsızlığa kavuşturuncaya kadar Milletler Cemiyeti'nin koyduğu şartlar dâhilinde yönetmek için emperyal devletlere verilen yetki" anlamına gelen manda, uygulamada geleneksel kolonyalizmden pek de farklı sonuçlar doğurmamıştır.²⁷ Manda yönetiminin ilk yıllarında Fas'takine benzer bir "dolaylı sömürge idare"si izleyen Fransız *Yüksek Komiserliği (Mendub-u Samilik, High Commissariat)*, siyasi

²⁴ Khalid al-'Azm, *Mudhakkirat* Khalid al-'Azm (Beirut: Dar al-Muttahida lil-Nashr, 1972), s. 96. Yûsif al-Hakîm, *Dhikrayat* (Beyrut : Dar al-nahar, 1982), cilt. 3, s. 80.

²⁵ Hizb al-ittihad al-Suri'nin üyelerinin büyük kısmı eski Osmanlı ademi merkezîyetçi partisi (*hizb al-lamarkaziyya al-idariyya al-uthmani*) kökenlilerdir. Philip Houry, "Factionalism among Syrian nationalists during the French mandate", *IJMES*, 13 (1981), s. 443.

²⁶ Marie-Renée Mouton, "Le Congrès syrio-palestinien de Genève. (1921)", *Relations Internationales*, 19 (1979), s. 313-328.

²⁷ Eski Osmanlı ve Alman topraklarının bazıları üzerindeki yönetim yetkilerinin 28 haziran 1919 tarihli Milletler Cemiyeti Mukavelesinin 22. maddesine dayanarak 1. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlere verildimesi ve mandatör devletin himayesi altındaki devleti bağımsızlığa hazırlamak üzere vesayet görevini yerine getireceği rejim. Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da mandatör devlet statüsüne kavuşması 24 Temmuz 1922'de gerçekleşmiştir. Bkz. Stephen Longrigg, *Syria and Lebanon under French Mandate* (Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1958), s. 374- 380.

sürgünler ve baskı yoluyla Arap milliyetçiliğini tecrid etmeye çalışmıştır.²⁸ Bu anlamda, Suriye-Arap milliyetçi hareketini özellikle 1925 yılına kadar büyük ölçüde Amman veya Kahire üslû bir sürgün hareketi olduğu iddiası çok da abartılı değildir.²⁹ Manda dönemine gelindiğinde Suriye vurgulu bir Arap milliyetçiliği ile pan-Arap milliyetçiliğinin farklı vatan tahayyülleri arasındaki ihtilaf ve mücadeleye, yabancı ve bir o kadar da muktedir bir başka aktör eklenmişti: Suriye ve Lübnan'da müktesep çıkarları olan mandatör Fransa ve onun Suriye siyaseti. Dönemin Suriye-Arap milliyetçiliği de kaçınılmaz olarak milliyetçi elitlerin ve diğer toplumsal aktörlerin Fransa ile giriştikleri ideolojik ve siyasi iktidar mücadelesi içinde şekillenmiştir. Aşağıda önce Fransızların Suriye toplumu ve Arap milliyetçiliği tasavvurlarından bahsedeceğiz. Daha sonra ise bu tasavvurun “yıkarken kuran” tarafına değineceğiz.

Suriye ve Lübnan’la dini, sosyal ve iktisadi çıkar ilişkisi olan çevrelerin ve Fransız hâkimiyeti yanlısı yerel grupların Suriye kavramı ve buna uygun yönetim biçimi tasavvurları 1. Dünya Savaşından önce yine bu çıkarları çerçevesinde şekillenmeye başlamıştı. Örneğin Şamlı Rum-Katolik bir doktor olan George Samné ve Şukri Ğanim’e göre “Suriye tarihsel olarak coğrafi bir bütünlüğe sahip olsa bile ülkenin hiçbir zaman sosyal ve siyasi bir bütünlük oluşturduğu iddia edilemezdi. Bunun ilk sebebi Suriye’yi oluşturan insanların köken, adet ve en önemlisi dini olarak birbirlerinden farklı olmalarıydı. Diğer bir sebep ise Suriye’nin tarihinin hiçbir döneminde tüm Suriyeliler tarafından kabul gören bir siyasi otoriteye sahip olmamış olmasıydı. Bu sebeple Suriye, demokrasi, laiklik ve dini veya etnik temelli ademi merkezîyetçilik ilkelerine riayet eden bir hükümet tarafından yönetilmeliydi.”³⁰ Fakat örneğin Fransız kolonyal lobisi 1911 yılında ve Fransız başbakanı ve dışişleri bakanı Raymond Poincaré 1912 yılında Fransa’nın Suriye’ye dair “geleneksel çıkarlarının” gözetilmesi gerektiğinden bahsettiğinde imâ edilen *la Syrie intégrale* mi yoksa Suriye’nin Lübnan ve Filistin’in dışında kalan kısmını mı kapsadığı net değildi.³¹

Suriye’de manda yönetiminin kurulmasından hemen önce Temmuz 1920’da Fransa’nın Suriye ve Lübnan siyasetinin ana mimarı Robert de Caix’nin editörlüğünü yaptığı ve Fransız kolonyal partisinin yayın organı olan *L’Asie Française* dergisi Suriye’nin “müstakil (özerk) ve münsecim (kaynaşmış)” bir yapı olmadığı iddiasıyla birleşik bir Suriye fikrine karşı çıkmaktaydı. Bu çevreye göre Arap toplumları zaten “milletlerden değil dini gruplardan müteşekkildi”³². Bu ideolojik tespate eşlik eden “yanlış” Arap milliyetçiliği algısı Fransa’nın Suriye

²⁸ Fransa’nın Fas ve Suriye politikaları arasındaki bağlantı için, bkz. Edmund Burke III , “A comparative view of French native policy in Morocco and Syria, 1912-1925” *Middle Eastern Studies*, 9, 2 (1973) , s. 175-186.

²⁹ Philip Houry, “Factionalism among Syrian nationalists during the French mandate”, *IJMES*, 13 (1981), s. 443.

³⁰ Goerge Samné, *La Syrie* (Paris: 1920), s. 106. K. Khairallah, “La Syrie”, *Revue du Monde Musulman*, 19(1912), s. 16. Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798- 1939* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1983), s. 286.

³¹ Christopher M. Andrew ve A.S.Kanya- Forstner, *France Overseas, The Great War and the Climax of French Imperial Expansion* (Londra: Thames and Hudson, 1981), s. 44- 50.

³² L’Asie Française, Aralık 1918,

politikasına esas rengini veren unsurdu.³³ Buna göre, Arap milliyetçiliği özünde ilerlemeci Batı medeniyeti karşıtı islami bir taassuptan (*fanaticism*) ibaretti. Suriye ise bu fikrin en örgütlü olduğu ülkedydi.³⁴ İngiltere, Fransanın bölgedeki gücünü zayıflatmak gayesiyle Arap milliyetçiliği fikrini ve hareketini desteklemekteydi. Fransız kolonyal çevrelerine en fazla kaygı veren Arap milliyetçiliği algısı ise Arap milliyetçiliğinin bulaşıcı bir hastalık olduğu ve Fransız imparatorluğunun en değerli parçaları olan Kuzey Afrika'daki sömürgeleri zehirleme ihtimaliydi.³⁵

Yukarıda kabaca anlatılan egemen Fransız tahayyülünün siyasi alana tercümesi Arap milliyetçiliğini karşılarına almak ve tecrit etmek idi. İngilizlerin Irak'ta uyguladığı imtisas yani uzlaşma yoluyla zapt etme taktiğini izlemektense, Fransızlar Arap milliyetçiliğini ve milliyetçilerini ihmal etmeyi tercih ettiler. İngilizlerin Irak'ta yaptığı gibi kentli Sünni Müslüman elit grubu besleyerek terbiye etmek yerine, Fransızlar sırtlarını "azınlıklara" dayadılar.³⁶ Her cemaat için savaşa yatkınlık, sadakat, zekâ ve disiplinin varlığı veya yokluğu esasına göre idealtipler geliştiren Fransızlar Hristiyanları Müslümanlara, periferik azınlıkları (Maruniler, Aleviler, Aşuriler, Tur Abdin'den gelen Süryaniler, Dürziler) kıyı, kent ve çölde yaşayan Sünni Araplara tercih ettiklerini gizlemediler.³⁷ Kasabada ve kıyı kesiminde yaşayan cemaatlerin, dağlık bölgelerde yaşayanlara nazaran daha vasat, daha az zeki, tutucu ve güvenilmez olduğunu iddia ettiler.³⁸ Albert Hourani'nin "aydınlanmış emperyalizm"³⁹ olarak adlandırdığı Fransız merkez sol partileri tarafından 1930'lardan sonra sahiplenilen nispeten daha uzlaşmacı çizgi zaten Fransız imparatorluğundaki sömürgeler hiyerarşisinde alt sıralarda yer alan Suriye siyasetinde hakîm kaldı. Suriye ve Lübnan yüksek komiseri Maxime Weygand tarafından da önerilen bu siyasi hat Arap milliyetçi ideolojisinin Suriye'de er ya da geç egemen olacağını öngörmek suretiyle, Fransa'nın "müşfik" bir manda idaresi yoluyla Arap milliyetçiliğini tehdit ederek çıkarlarına uygun bir şekil verebileceğini ima etmekteydi. Arap milliyetçiliğine karşı tarihi ve dini kimliklere vurgu yapan Şam merkezli bir Suriye kimliği yaratma projesi önerisi olarak görülebilecek bu orta yolcu strateji Fransız kolonyal parti çevrelerinde kendine yandaş bulamadı. Fransa'nın Suriye ve Lübnan siyasetinde en azından 1930'ların ortalarına Arap milliyetçiliğini izole etme yanlısı Caix çizgisi hâkimdi. Fakat bu siyaset hedeflediğinin aksine Arap milliyetçiliğinin kitleler nezdinde daha da cazip hale gelmesine ve güçlenmesine sebep oldu.

Coğrafi Suriye'nin parçalanarak 1920'de İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinin kurulmasını takiben Fransızların Suriye'yi beş özerk idari sancağa

³³ Philip Khoury, *Syria and the French mandate*, s. 52- 53.

³⁴ ags.

³⁵ Fransa'nın Fas ve Suriye politikaları arasındaki ilişki için, bkz. Edmund Burke III , "A comparative view of French native policy in Morocco and Syria, 1912-1925" *Middle Eastern Studies*, 9(2), 1973 , s. 175-186.

³⁶ Stephen Longrigg, s.117.

³⁷ Pierre Fournié, "La représentation des particularismes ethniques et religieux en Syrie et au Liban a l'époque du mandate (1918- 1946)", içinde Pascal Blanchard (der.), *L'Autre et Nous, Scènes et Types* (Paris: Syros, 1995)

³⁸ Khoury, *Syria and the French Mandate*, s. 53.

³⁹ Albert Habib Hourani, *Syria and Lebanon, A Political Essay* (London: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1946), s. 168.

bölmeleri bahsedilen tecrit siyasetinin ilk ve en önemli adımıydı. Buna ek olarak elitler arası rekabetten faydalanmak ve kentli Arap milliyetçi elitlerinin kırsal alanla olan maddi ve siyasi bağlarını zayıflatmak amacıyla taşrada cemaat ya da aşiret örgütlenmesi yerine köylü ya da aile merkezli örgütlenmeleri teşvik etmek sayılabilir. Buna göre, ilk adım Ağustos 1920’de Marunî ütopyası olan Büyük Lübnan’ın ayrı bir devlet olarak kuruluşuydu. Bunu takiben 1922 yılında kuzeyde nüfusu Türk, Arap-Alevi, Ermeni ve Hristiyanlardan oluşan İskenderun-Antakya bölgesi; batıda çoğunluğu Alevilerle meskûn olan Nusayri dağı bölgesi; güneyde Dürzi yoğun Dürzi dağı bölgesi ve doğuda nüfusunun hemen hepsini 1915 Ermeni Kırımı ve 1925 Şeyh Sait İsyanını takiben Türkiye’den tehcir eden Hristiyan ve Kürtlerin oluşturduğu Cezire bölgesi müstakil idare edilen muhtar sancaklar olarak örgütlenmişti. Şam, Halep, Homs ve Hama ise ayrı bir sancak teşkil ediyordu. Yaygın kantiya göre Arap milliyetçiliğini Suriye’nin iç şehirlerine hapsederek bu “zararlı İslami dozu yüksek hastalığın” kesif azınlıkların” yaşadığı bölgelere “bulaşmasını” önlemek amacıyla yapılan bu uygulamalar böl ve yönet taktiğinden başka bir şey değildi.⁴⁰ Böylece manda karşıtı Arap milliyetçi hareketinin hareket alanı fiilen daraltılmış oluyordu. Fransızlar, ayrıca, Suriye toplumunu etnik ve dini cemaatlerin bir toplamı olarak tarif edip kendisini de onların hami’si olarak temsil ederek, ortak bir toplumsal tahayyülün şekillenmesinin önüne kesmiş oluyordu.

Fakat Fransa’nın Suriye algısının ve Arap milliyetçiliğini sindirmeye yönelik siyasetinin Suriye’de milliyetçi bir vatan tahayyülünün oluşmasında bizzat kurucu bir işlev gördüğü de unutulmamalıdır. Burada kastedilen kuruculuk Fransa’nın sembolik dominasyonu ya da siyasi bir bağlam olarak manda dönemi değil, daha reel bir belirleyiciliktir. Bir başka bir deyişle, Suriye-Arap milliyetçilerinin Fransız/batı medeniyetinin üstünlüğüne olan mutlak inançlarından ziyade somut koşulların dayatması altında oluşan bir tahayyülden bahsedilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Suriye’nin dini/etnik esaslı özerk muhtar sancaklara bölünmesi Arap milliyetçileri tarafından “ezelden beri mevcut Suriye vatani”nin yabancı bir güç tarafından parçalanması (*inşikak*) olarak addedilmiş; yani Fransa’nın Suriye’deki varlığı milliyetçi vatan nosyonunun oluşmasını mümkün kılan parametrelerden birini oluşturmuştur. Bahsedilen bu özerk idareye sahip sancaklarda 1936 sonrası ortaya çıkan manda ve özerk idarenin devamını talep eden siyasi hareketler ise bölücülük (*infisal*) olarak damgalanmış; bu hareketlerin oluşumundaki esas fail Suriye’deki Fransız yönetimi olarak görülmüştür. “Vatanın birliği ve bölünmez bütünlüğü” (*wahda al-wataniyya*) söylemi bu çerçevede 1936 sonrası manda-karşıtı bağımsızlık hareketinin kurucu unsuru haline gelmiştir. 1920’lerin sonuna kadar kavramsal olarak henüz muğlak olan din esaslı cemaatçilik (*ta’ifiyya*), azınlık, milliyetçilik, vatandaşlık gibi kavramların zamanla hem terminolojik hem içerik olarak netleşmesinde de Fransa, Fransa’nın Suriye algısı ve bunların kamusal alandaki tezahürleri önemli bir referans noktası oluşturmuştur.

Sırasıyla 1915 Ermeni Kırımı, 1921 yılında Fransa’nın Ankara Antlaşması uyarınca Kilikya’dan askeri olarak geri çekilmesi⁴¹, ve 1925 Şeyh Sait isyanını

⁴⁰ Khoury, *Syria and the French mandate*, s. 57.

⁴¹ 24 Temmuz 1921 tarihinde Türkiye ve Fransa devletleri arasında imzalanan Ankara (Franklin-Bouillion) antlaşması Türkiye-Suriye sınırını kaba hatlarıyla belirleyen ana metindir. Bu antlaşmayı takiben Fransızlar Adana ve çevresinden (Kilikya) askeri kuvvetlerini geri çekmeye başlamışlardır. Bölge Ermenileri tarafından 2. Tehcir olarak

takiben, Türk milliyetçiliğinin dışladığı kesimlerin Suriye'ye iltica etmesi ülkedeki mevcut sosyal ve siyasi rahatsızlıkların katmerlenmesine ve iktisadi zorlukların büyümesine sebep olmuştur. 1920'lerin Suriye basını Türkiye'den tehcir eden bu göçmenlerin Fransızlar eliyle Suriye topraklarına iskânının tehlikelerine değinen hayli reaksiyoner makalelerle doludur. Dönem basını zaman zaman bu zorunlu göç ve iskânı Filistin'deki Sionist göçle karşılaştırmaktan da geri durmamıştır.⁴² "Milletler Cemiyeti ve Fransız manda hükümetinin kayırmasıyla hâlihazırda Suriyeliler'e dar gelen toprakları dolduran bu yabancılar (*ğuraba*) Suriye'lilerin işlerini çalmakta ve kentlerdeki ahlaki düzeni bozmaktalardı".⁴³ Bu 'davetsiz misafirlerin' Fransız manda yönetiminin tesisini takiben Suriye'ye varışlarının üstüne bir de yine bu grupların ve diğer gayri-müslim azınlıkların ordu, jandarma veya elektrik, su, demiryolları gibi Fransız menşeli kamu kurumlarındaki "oransız" istihdamlarından duyulan rahatsızlık Suriye'de ulus ve cemaat kavramlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁴ Cemaatçilik için kullanılagelen "*ta'assub dini*", veya "*asabiyya diniyya*" kavramları yerine ayrı bir kavram, *ta'ifiyya* bu dönemde tedavüle girmiştir.⁴⁵ Keza, milli kimliğin inşasında din ve ırk'ın rolü, ya da islam ve Araplık arasındaki hassas ilişkinin müzakeresindeki parametreler Fransa'nın nüfus politikası ile ilişki içinde belirlenmektedir.⁴⁶ Günümüz Arapçasında milliyetçilik anlamına gelen *qawmiyya* kavramı yerine gerek Arap, gerek Ermeni, gerek Türk 'milli duygu'larını tarif etmek için "*şu 'ur fi ruh al-umma, awatif qawmiyya, 'asabiyya qawmiyya*"; Büyük Lübnan için "*al-watan al-qawmi al-masihi*" kullanılıyor; 1930'ların başından itibaren "*qawmiyya*" din ve etnisite üstü bir Arap milliyetçi bilincini tarif etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Buna mukabil Türkçe'de ve günümüz Arapçasında da vatandaşlık anlamına gelen *cinsiyya* kavramı bu dönemde etnik bir içerik kazanmaya başlamıştır. "*tacannasa cinsiyyat al-'arab*" Arap olmak ya da Arap kimliğine malik olmak anlamına gelirken, "*al-wahda al-cinsiyya*" etnik vurgusu olan bir vatan birliği anlamına gelmeye başlamıştı.⁴⁷

Yine de, iki dünya savaşı arası Suriye-Arap milliyetçiliğinin ideolojik ve siyasi yapıtaşlarının tümüyle Fransa'nın çizmiş olduğu devlet sınırları ve kavramlarının içinden belirlendiği gibi bir tespitten de kaçınmak gerekir. Arap milliyetçiliğinin ve ona eşlik eden vatan tahayyülünün iktisadi sömürü, siyasi baskı ve dini azınlıkları iç Suriye'den izole eden Fransız-yapımı federatif bir yapı çerçevesinde şekillendiği doğrudur.⁴⁸ Arap milliyetçi hareketinin lider kadrosunu

adlandırılan bu süreç kuzey Suriye'ye yeni bir göçmen akımına sebep vermiştir. Bkz. Vahé Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie* (Paris: Karthala, 2004), Bölüm 1.

⁴² al-Şa'b, 28.01.1930;

⁴³ Alifba', 18.10. 1923; al-Şa'b, 21.12.1929. Kamil al-Ghazzi, *Kitab Nahr al-Dhahab fi Tarikh Halab*. 3.cilt, der. Shawqî Sha'th ve Mahmûd Fakhouri (Halep, Arap Pen yayınları, 1991), s. 553.

⁴⁴ al-Şa'b, 21.12.1929. Alifba', 07.01.1930.

⁴⁵ Nadine Meouchy, "Les nationalistes", s. 121'den alınmıştır.

⁴⁶ Edmond Rabbath, Qustantin Zurayq ve Sati al-Husri için bkz. Albert Hourani, *Arabic Thought*, s. 308- 323. Arap ulusunun farklı tarifleri ve

⁴⁷ al-Muqtabas, 02.06.1925.

⁴⁸ Osmanlı dönemi ve Fransız mandası döneminde siyaset sınıfı ve biçimleri arasındaki süreklilik için bkz. Philip S. Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, 96, 5(1991), s. 1374-

oluşturan kentli Sünni eşrafın bu sınırlar içinde, toplumda varolan sosyoekonomik statükoyu bozmadan kendileri ve Fransa arasında lehlerine işleyen bir ince ayar yapmaya çalıştığı da bir gerçektir.⁴⁹ 1929 Ağlama duvarı ve 1936 Büyük Filistin ayaklanması, Irak'taki gelişmeler veya Libya'da Ömer Muhtar'ın İtalyan hükümeti tarafından idamı (16 Eylül 1931) gibi 'Arap meselelerinde' pragmatik bir tutum takınan ve sınıfsal arkaplanını bu sınıfa oluşturduğu ana akım Arap milliyetçiliğini temsil eden Ulusal Blok (*qutla al-wataniyya*)'nin, anayasacı, parlamenter temsil ve kişisel özgürlüklerden yana liberal burjuva retoriği bu tezi destekler niteliktedir.⁵⁰ Fakat kolonyel aktöre gerçekte olduğundan fazla bir faillik rolü atfederek, yerel aktörlerin çeşitliliğini, içine sıkıştırılmaya çalışıldıkları bu emperyal yapıya karşı itirazlarını ve mücadelelerini flulaştırmaktan kaçınmak gerekir. Pan-Arap ve İslami vurgusu daha fazla olan İstiklal Partisi (*hizb al-istiqlal*) ama özellikle 1930'ların ortalarından itibaren Suriye siyaset sahnesine çıkan genç ve radikal siyasi aktörler ve örgütlenmeleri hem Fransa'nın hem de geleneksel eşrafın sembolik, maddi ve sınıfsal dominasyonunu sorgulamaya başlamışlardır. Manda dönemindeki sosyoekonomik ve siyasi gelişmeler ve dünya ölçeğinde yükselen faşizm dalgasının bir eseri olarak ortaya çıkan bu yeni oluşumlara örnek olarak Suriye ve Lübnan Komünist Partisi (1924, 1936) Müslüman kardeşler, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi (*Hizb al-Suri al-qawmi al-İctima'i* 1949) ya da İskenderun sancağı meselesinde hayli aktif rol oynayan Milli Hareket Cemiyeti (*'Usbat al-'Amal al-Qawmi*) sayılabilir.

Vatan tahayyülü özelinde konuşmak gerekirse, Suriye Arap milliyetçileri Tanıl Bora'nın Türk milliyetçiliği için "somut vatana konsantre olamamak" olarak tabir ettiği "soyut vatan fikrini somut fiziki ve beşeri coğrafyayla mezcetme işini müşkülleştiren" öznel koşullardan, somut vatanın ve devletin fiilen yabancı işgali altında olması sebebiyle *nispeten* muafır.⁵¹ Fransız manda yönetimi altında Suryeli Arap milliyetçilerinin önceliği Fransızlar ve yerleşimcileri tarafından "çalınan vatanı" kurtarma ve asıl sahiplerine teslim etme mücadelesidir. Elde kalanı kurtarma mücadelesidir. Fakat bu muafiyet, soyut vatanın ihmali ya da mevcut somut vatanla örtüştüğü anlamına gelmez. Ülkedeki Fransız varlığı ve siyaseti Suriye Arap milliyetçiliğinde soyut vatanı hayal etme biçimini değiştirmiştir. Muhayyel vatan ile verili somut vatan arasındaki ilişkiyi *tadil* etmiştir. Sati al-Husri veya Edmond Rabbath gibi dil ve kültür vurgulu bir Arap miliyetçi düşüncesinin ete kemiğe yani vatana bürünmesini sağlamıştır.⁵² Aşağıda daha detaylı bir şekilde tartışılacak olan 1936–1939 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmeler de Suriye-Arap vatanının ve insanların yeniden keşfi ve "milli sınırlar içinde tam egemenlik" anlayışlarının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

1395. Albert Hourani, "Revolution in the Arab Middle East" içinde PJ Vatikiotis (der.), *Revolution in the Middle East, and Other Case Studies* (London: Rowman and Littlefield, 1972), s. 171.

⁴⁹ Philip Khoury, *Syria and the French mandate*, s. 358- 360.

⁵⁰ Philip Khoury, "Continuity", s. 1390.

⁵¹ Tanıl Bora, s. 32.

⁵² Edmond Rabbath, *Unité Syrienne et Devenir Arabe* (Paris: Librairie Marcel Rivière et Cie, 1937), s. 109. Sati al-Husri, *Ara' wa ahadith fi al-qawmiyya al-'arabiyya* (Cairo, 1951), s. 44.

1936 antlaşması sonrası

Suriye ve Fransa arasında 1936 yılında imzalanan antlaşmayı takiben yaşanan siyasi tartışmalar ve şiddet ortamı farklı Suriye ulusu tahayyülleri ve aralarındaki çekişmeyi göstermesi açısından ayırt edici bir öneme sahiptir.⁵³ Birleşik Suriye'ye 5 sene içinde 'tam bağımsızlık' vaadedilen antlaşmanın müzakeresi esnasında özellikle müstakil idare edilen sancaklardaki- İskenderun sancağı, Cezire sancağı, Alevi devleti ve Dürzi devleti- bazı gruplar antlaşmanın iki maddesine itiraz ediyorlardı: "Suriye'nin bütünlüğü" ve "azınlıkların korunması". Kısa zamanda örgütlü bir muhalefete dönüşen bu karşıtlık "tam bağımsız ve birleşik Suriye" fikrine "çoğunluk [Sünni Arap] diktatörlüğü"ne dönüşme ihtimalinden dolayı karşı çıkıyor ve Fransız valisinin gözetiminde federe bir Suriye öneriyorlardı.⁵⁴ Aşağıda özellikle Cezire bölgesindeki siyasi gelişmelere istinaden bu gelişmelerin milliyetçi vatan ve ulus fikirlerinin yeniden kuruluşuna katkısı tartışılacaktır.

Modern Suriye'nin kuzeydoğusunda kalan, Türkiye'nin güneydoğusunun Suriye tarafındaki mukabili olan ve doğu ucunda Türkiye, Irak ve Suriye sınırlarının kesiştiği Cezire bölgesi 1930'lı yılların ortalarına kadar birçok Suriyeli için bilinmez ve erişilemez bir yerdi.⁵⁵ Yüzyıl başına kadar göçebe Arap ve Kürt aşiretlerinin kışlağı olan bölge, 1915 Ermeni Kırımı özellikle de 1925 Şeyh Sait isyanını takiben Mardin, Nusaybin, Midyat, Diyarbakır, Şırnak, Batman ve çevresinden tehcir eden Ermeni, Kürt ve Süryanilerin gözünde cazip bir bölge haline gelmişti. Bölgenin fiziksel yakınlığı ve Fransız manda yönetiminin bölgedeki iskân ve nüfus politikası Türk milliyetçiliğinin "istenmeyen unsurlarını" Demokrat Parti dönemine kadar bir hayli gevşek kalacak Türkiye-Suriye sınırının doğu ucuna doğru yöneltti. İrili ufaklı gruplar halinde sınırı geçip Suriye Cezire'sine göç eden Kürtler, Ermeniler, Süryaniler ve diğer Hristiyanlar sınırdaki kasaba ve köylere veya Cezire sancağının idari merkezi olan Haseke şehrine yerleştiler. 1915 yılında Seferberlikten kaçıp Musul veya Sincar'a yerleşen Mardinli bazı Ermeni Katolik veya Süryani Ortodoks/Katolik aileler de Fransız yönetiminin tesisini takiben, tehcirlerini Suriye'nin bu kuzeydoğu köşesinde, genelde 1926 yılında kurulan *Kamışlı (al-qamışli)* şehrinde noktalamışlardı. Bunlara ek olarak, Mardinli Arap veya Kürt eşrafından bazı aileler ya tümüyle ya da ailenin içinden belli bir kol, sınırın güneyine geçmişlerdi. Bu şekilde, geleneksel olarak tasarruf hakkı kendilerine ait olan fakat

⁵³ Stephen Longrigg, s. 189; Philip Khoury, *Syria and the French*, 7. Bölüm.

⁵⁴ İskenderun Sancağındaki gelişmeler Türk devletinin de sürece müdahil olması sebebiyle diğer 3 sancaktan farklı bir seyir izlemiştir. Sancağın 1939 yılında Türkiye'ye verilmesiyle sonuçlarına bu süreç bu makalenin kapsamının dışında tutulacaktır. Fransız mandası döneminde İskenderun sancağı için bkz. Seda Altuğ, "Between Colonial and National Dominations: Antioch under the French Mandate (1920- 1939)" Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

⁵⁵ Cezire bölgesinin 1920- 1936 arasındaki sosyoekonomik tarihi için bkz. Christian Velud, *Une expérience d'administration régionale en Syrie durant le mandat français. Conquête, colonisation et mise en valeur de la Gazira 1920- 1936*, yayınlanmamış doktora tezi, Lyon üniversitesi, 1991. Vahé Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute Mésopotamie* (Paris: Karthala, 2004). Louis Dillemann, "Les Français en Haute-Djézireh (1919- 1939)", *Revue Française d'Histoire d'Outre-Mer*, 66 (1979), s. 33- 58. Roupen Boghossian, *La Haute-Djézireh* (Halep: 1952)

sınırın tersimi sonrası fiilen Suriye tarafında kalan emlaklarını “değerlendirme”yi amaçlıyorlardı.⁵⁶

Bahsedilen cemaatlerin ileri gelenleri, Fransız manda yönetimine ideolojik bağlılıkları karşılığında yerel yönetimde idari mevkilerin yanında iktisadi ve mali imtiyazlarla donatılmışlardı. Geri kalan Hristiyan ve Kürtler ise Fransızların verimli ve bakir Cezire topraklarını tarımsal üretime açma projeleri çerçevesinde tarım nüfusunu oluşturmaktalardı. Buna ek olarak, özellikle Hristiyanlar bölgedeki güvenlik ve istikrar ortamını sağlamakla görevli kolluk kuvvetlerini teşkil etmekteydiler. Yerleşik hayata geçip tarımsal nüfusa eklenmesi arzulan Arap Tayy ve Şammar aşiretleri ise tarımsal faaliyeti halen hakîr görmeye devam etmekteydiler. Hristiyan cemaatlerinin hâmesi olduğu iddiasıyla Suriye ve Lübnan’daki sömürgeci varlığını meşrulaştıran bir Fransız yönetimi ve izlediği cemaatçi siyaset, Mardin ve civarından Suriye’ye henüz inen Hristiyanları özellikle Kürtlerle ilişkilerinde mubalağalı bir özgüvenle donatmıştı.

1930’lu yılların ortalarına kadar Cezire ismine Suriye basınında nadiren rastlanmakta, Fransızların Milletler Cemiyeti için hazırladığı yıllık raporlarda ise neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Bölgenin “geç keşfine” yol açan sebepler olarak, Türkiye-Suriye sınırının doğu kısmının tersiminin “kasten” gecik(tiril)mesinin sınırın her iki tarafında yol açtığı siyasi istikrarsızlık, bölgede süregiden demografik hareketlilik, iletişim araçları ve ulaşım imkânlarındaki gerilik ve iç pazarın 1950’lere dek oluşmaması sayılabilir. Bölgenin Suriye elitleri nezdinde artan bir görünürlük kazanması 1933 yılında Suriye-Fransa antlaşmasının ön görüşmelerinin başlaması ve aynı yıl Irak’lı Aşurilerin Habur vadisine iskânına rastlar.⁵⁷ 1936 yılında antlaşmanın imzalanmasını takiben Cezire sancağının özerk statüsü ilga edilmiş, sancağın idaresi Şam’a yani milliyetçi blok (*qutla al-wataniyya*) hükümetine bağlanmıştı. Bölge dil ve kültürüne yabancı vali, memur ve kolluk kuvveti tayini, bölgedeki toprak ve mülkiyet yapısını düzenlemek için yapılan kadastro çalışmaları gibi merkeziyetçi uygulamalar yerel Kürt ve Hristiyan eşrafta ciddi hoşnutsuzluğa sebep olmaya başlamıştı.⁵⁸

Fransız yönetiminin “Kürt-Hristiyan bloğu” ya da “rejyonelistler” olarak adlandırarak bir bütünsellik ve kaynaşmışlık atfettiği bu hoşnutsuzlar cephesinin en aktif unsurlarını bazı Kürt aşiret reisleri, Süryani ve daha az sayıda Ermeni Katolik eşrafi ve özellikle Katolik ruhban sınıfı oluşturmaktaydı. Bazı Kürt aşiretleri ve Hristiyan tüccarlarla ticari ilişkisi olan Arap aşiretleri de yine bu “rejyonelist cepheyi” desteklemekteydi. Süryani Ortodoks ve Ermeni Ortodoks ruhban sınıfı ise bekle ve gör taktiği izlemekteydiler. *Qutla al-wataniyya* ile iyi ilişkileri olan, 1936 antlaşmasının uygulanması yanlısı ve nihai olarak da Suriye’den çekilme eğilimli Fransız Dışişleri (*Quai d’Orsay*) ve Yüksek Komiserliği’nin rızasının aksine

⁵⁶ Seda Altug, *Sınır ve Korku*, AGOS, Kasım 2007.

⁵⁷ Bayard Dodge, “The Settlement of the Assyrians on the Khabur”, *Royal Central Asian Society*, Temmuz 1940, s. 301- 320. League of Nations Committee for the Settlement of the Assyrians of Iraq, *Settlement of the Assyrians of Iraq Report* (Cenevre, tarihsiz). Khaldun S. Husry, “The Assyrian Affair of 1933” *IJMES*, 5(1974), s. 161-176 ve s. 344-360.

⁵⁸ CHEAM (Afrika ve Modern Asya Üzerine Araştırmalar Merkezi), Lieutenant Ayme, “La rivalité Arabo-Kurde en Djeziréh Syrienne Février 1936 a Septembre 1937”, no. 223, Aralık 1937, s. 17. PRO (İngiliz Milli Arşivleri), FO 371/5371 cilt. 2084 Mac Kereth’den Rendel’e, 8 Eylül 1937

bölgede görev yapan Fransız yerel sivil ve askeri yöneticiler, istihbarat memurları ve Dominiken misyonerleri “rejyonalist cepheden” maddi ve manevi desteklerini esirgemiyorlardu. ⁵⁹ 1936 antlaşması karşıtı ve federalist bir yapı savunan bu muhalefetin uluslararası kamuoyu ile tanışmasında ve batılı olmayan ulusların kaderinin belirlendiği Cenevre ve Paris’e hitaben yazılan yüzlerce dilekçe ve ilanın kaleme alınıp postalanmasında bu grubun rolü ihmal edilemez.

Cezire’deki 1936 antlaşması karşıtı muhalefet, âdemi merkezîyetçilik ve azınlıkların korunması maddelerini hararetle bir şekilde tartışan Suriye ve Lübnan’daki siyasi aktörlerin ve basınının dikkatini çekmekte gecikmedi. Cezire bölgesinde örgütlenmenin aciliyeti konusunda hemfikir olan *qutla al-wataniyya* ileri gelenleri, Arap Şammar aşireti liderini Cezire’deki *qutla al-wataniyya* temsilcisi olarak tayin ettiler. Bölgedeki bazı Arap aşiretleri, nispeten az sayıda da olsa bazı rakip Kürt aşiretleri ve Süryani Ortodoks kişilikler 1936 antlaşmasının hayata geçirilmesi ve “birleşme yanlısı” *qutla al-wataniyya*’ci kampı desteklemekte idiler. Cezire toplumundaki karşılığı 1939’ların başına kadar çok sınırlı kalacak olan bu cephenin ideolojik söylemi nihai olarak temayüz edecek ve bağımsızlık sonrasının (1946) egemen söylemi haline gelecektir.

Sömürgeci bir Fransa, Sünni Arap milliyetçi gruplarına yapılan siyasi baskılar, Suriye ve Lübnan’da güçlenen cemaatçi söylem, Türkiye’nin somut toprak talepleri gibi faktörlerin varlığında yapılan mücadele, siyaseten rakip cepheleri kolaylıkla Fransız yanlısı/bölücü ve Suriye-birliği taraftarı /milliyetçi olarak uzlaşmaz iki kutba ayırmıştı bile. Bu siyasi bağlam, birleşik Suriye taraftarı milliyetçilerin de karşı cephenin de siyasi analizlerinde sınıf ve elitler arası rekabet gibi faktörlerin hesaba katılmasına izin vermiyordu. Dolayısıyla, Cezire’deki siyasi saflaşmayı “Arap milliyetçiliğini ve birleşik Suriye fikrini manda döneminde mahrum bıraktıkları siyasi ve iktisadi ayrıcalıklara sahip olmanın bir vesilesi olarak gören elit olma heveslisi bir grup ile yerel manda idaresi tarafından nemalanmış geleneksel elit ve mobilize ettikleri cemaatlerin arasındaki mücadele”⁶⁰ olarak gören bir analiz neredeyse imkânsızdı. Bu “körlük” ve “inat” *qutla al-wataniyya*’nin Cezire siyasetinde de kendini göstermekte, buna karşılık rejyonelist cephe ve cemaatçi/federalist söyleminin keskinleşmesine yol açmaktaydı. Merkezden atanan vali ve devlet memurlarının düşmanca, dışlayıcı ve büyüklenici tavrı, belediyede çalışan ya da yerel polis gücünü oluşturan Cezireli memurların işlerine son verilmesi; bölgedeki güvenlik önlemlerinin artırılması ve de nihayet 1936 genel seçimlerinde Rejyonelist Gruptan milletvekili olarak seçilen kişilerin vekilliklerinin merkezi Şam hükümeti tarafından onaylanmamasıyla rejyonelistler

⁵⁹ MAE (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Paris), Levant 1918- 1940, Syrie-Liban, cilt. 519, de Haut Commissaire de la République en Syrie et au Liban à Ministère des Affaires Etrangères au Paris, “Les minorités de Syrie”, Beyrouth, 7 Temmuz 1937, s.2. Beyrut Mendub-u Samiliğinden Fransız dışişlerine gönderilen bu mektupta Fransa’nın Suriye’deki hristiyan azınlığı korumak olan geleneksel rolüne imtina ile yaklaşması ve Suriye’de milli birlik yanlısı duyguların serpilmesi için gereken zeminin hazırlanması zaruretinden bahsedilmektedir.

⁶⁰ CADN (Fransız Diplomatik Arşivleri, Nantes) , Fonds Beyrouth, inventaire 6, Carton 413, Dossier 3 “Mouvement autonomiste de Djézireh de 1936”, lettre du conseillers financier au Délégue du Haut-commissaire de Damas, 24 Temmuz 1936.

taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başladılar: Cezire valisi Şam'dan tayin edilen bir kişi değil, yerel nüfustan bir kişi olmalı. Bölgenin tüm idari ve adli görevlileri yerel nüfus arasından istihdam edilmeli. Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserinin vekili Cezire Sancağının valisi olarak atanmalı.. Fransız ordusu Cezire'den çekilmemeli ve tüm isyancılar için af çıkartılmalı.⁶¹ Cezire *qutla al-wataniyya* yandaşlarının bu taleplere cevabı manda Suriye'sinin en kanlı şiddet olayının yaşanmasına yol açtı. Hükümet yanlısı Arap ve Kürt aşiretlerinden oluşan bir grup, Türkiye-Suriye sınırındaki Amuda şehrindeki Hristiyan mahallesine saldırarak onlarca Hristiyanı öldürdüler. Fransanın askeri müdahalesi sonucu bir o kadar da Kürt öldürüldü. Yüksek Komiser Puaux, Cezire ve diğer özerk sancaklardaki şiddet olaylarının artarak devam etmesine dayanarak 1939 yılında Suriye anayasasını ve meclisini feshetti. Cezire, Dürzî ve Alevi eyaletleri yeniden “doğrudan Fransız idaresi”ne bağlandı. İskenderun sancağı ise bu tarihte Türkiye'ye teslim edilmişti bile.

Cezire sancağının ve Cezirelilerin Suriye-Arap milliyetçi ulus ve vatan tahayyülüne dâhil edilmeleri yukarıda bahsedilen süreçte gerçekleşmişti. Vatana hizmetin “her şeyden önce ülkenin sınırlarını ve insanlarını tanımak ve ihtiyaçlarını bilmek” olduğunu söyleyen Şam hükümeti yanlısı *al-Qabs* gazetesi sahibi Nacîb al-Rayyis, Suriyelilerin “vatan” coğrafyasına dair “ihmal ve cahilliklerinden” yakını.⁶² Bahsedilen cahilliği aşmak ve vatani “keşfetmek” için Suriye'nin uzak köşelerine toplu geziler düzenleme önerisinde bulunur. Milliyetçi basın Suriye'li girişimcileri “toprağı (*'ard*) vatan yapmak” için iktisadi yatırım çağrısı yapmaktadır. Bu çağrının, Cezire'nin coğrafi konumu, tarıma müsait arazisi, sulama imkânları ve tarımsal üretime katkısı üzerine milliyetçi Suriye basınında veya Cizvit'lerin gazetesi *al-Bashir*'de yayınlanan yazı dizileriyle aynı döneme denk gelmesi basit bir tesadüf değildir.⁶³

Najîb al-Rayyis'in Cezire gezisi notlarına hâkim olan ruh hali şaşkınlık ve kıskançlıktır. “Vatanını bilmeyenin vatanını kaybetmeye mahkûm olduğu” sonucuna varan al-Rayyis Cezire'nin Suriye'nin geri kalanından bağımsız büyümesine, üretilen zenginliğin bölgede kalmasına ve Suriye'nin geri kalanının bu zenginlikten istifade edemesine öfkeli. Bu öfkeye geç kalmışlık duygusunun verdiği endişe ve telaş hali eşlik eder.

Suriye topraklarına gelmeleri 10 seneyi geçmeyen bu muhacirler Kamışlı'da meskun olup bölge ticaretini, ihracat ve ithalatı, nakliyatı hatta koyun pazarını ellerinde tutuyorlar. Fakat bölgenin kötü şöhretinden ötürü bizim gençlerimiz, tüccarlarımız, sermayedarlarımız müreffeh Cezire'ye gitmiyor; ülkemizin kısıtlı kaynak ve olanakları içinde tutunmaya çalışıyorlar. Halbuki Cezire, Şam veya Halep gibi bu vatanın her hangi bir noktası (*biqa'*). Cezire Merşo'ların, Habbi'lerin, Haco Ağa'ların, Qaryo'ların ve Mişel Dom'ların ya da muhacir Aşuri'lerin değil; 300,000

⁶¹ Archives Dominicaines, (Dominiken Arşivleri, Saulchoir Kütüphanesi), Haute Djézireh, Dosya 45, cilt 1, “La question de la Djézireh, Titre 2”, Lettre de Mgr. Hebbé, évêque des Syriens catholiques au Cardinal Tappouni (Süryani Katolik Piskopos Hebbé'den Süryani Katolik Kardinali Tappouni'ye mektup), Hassatché, 2. Mayıs 1936, s.2.

⁶² Al-qabs, 05.02.1938

⁶³ Alifba', 09.02.1938..

Arabın (Şammar, Tayy, Cabbur) ve tüm Suriyeli Arapların vatanı. Suriye'liler Cezire'nin kıymetini idrak edemezlerse, Cezire başkalarının olacak.⁶⁴

Hem birleşik Suriye'den yana olan Arap milliyetçilerinin hem de rejyonalistlerin söylemlerinde vatan- ulus- tarih ilişkisi gelecek tasavvurlarında çok önemli bir yer işgal etmektedir. Cezire'nin özerk statüsünün devamını talep eden grubun Milletler Cemiyetine gönderdiği bir mazbata bu iddiaya bir örnek teşkil etmektedir.

“Cezire'nin hiçbir ırk ve din farkı gözetmeksizin aşağıda imzası bulunan tüm sakinleri- aşiret reisleri, ziraatçiler, tüccarlar, toprak sahipleri- değerli vatanları (*patrie*) hakkında söz sahibi olmak istiyorlar. Aşağıdaki mezkûr edilen sebeplere istinaden soylu Fransa ve halkların kaderini elinde tutan Milletler Cemiyetinden “özerk yönetim” (*autonomie locale*) talebinde bulunuyorlar: Cezire (*Haute Djezireh*) tarihin hiçbir döneminde Suriye'nin bir parçası olmamıştır... Bölge (*contrée*) Türk idaresi altında olduğu dönemde Şam'ın derebeylerine değil (*seigneur*), Diyarbakır ve Mardin sancaklarına tâbiydi. Cezire'nin meskûnları hristiyanlar, Kürtler ve Araplardır ve bu grupların Şam ile aralarında müşterek hiçbir şey yoktur.”⁶⁵

Bu dönemde sadece vatan değil, onunla birlikte vatanın üzerinde yaşayanlar da keşfedilmektedir. Ceziredeki hadiseler karşısında hükümet yanlısı tutum sergileyen Arap aşiretlerinin “saf, bozulmamış Araplığın taşıyıcısı oldukları” fakat bu Araplığın “işlenmesi” gerektiği fikri yine 1930'ların sonunda farkedilebilmektedir.⁶⁶ Makbul Suriyelinin kim olduğunun tartışıldığı bu yıllarda milliyetçi basın dini ve etnik olarak kapsayıcı tanımlar yapmaktan kasten kaçınmaya çalışmıştır. Yine bu dönemde, Suriyeli Arap milliyetçi elitlerinin ülkedeki muhacirlere bakışında bir değişim göze çarpmaktadır. Milliyetçi elitler, ülkede Arap olmayan muhacirler olduğu gerçeğini teslim etseler dahi, bu “yabancılar”ın “Suriyeli herhangi bir Arap gibi hissedebileceği” ihtimalini artık gözönüne almaya başlamışlardır. Cezire olaylarından sonra teftiş heyetinin bir üyesi olarak bölgeye giden 1936 antlaşmasının ateşli savunucularından olan Halepli katolik Hristiyan Edmond Rabbath'ın gezi sonrası demeci bu iddiayı destekler: “Suriye Arap bir bütünlüktür. Bu Arap birliğine dışardan bazı unsurlar girmişler ve bugüne kadar bu bütünlüğün ne olduğunu anlayamamışlardır. Bu unsurlara Araplığı öğretmek ve Arap bütünlüğüne çekmek gerekmektedir.”⁶⁷ 1920'li yıllara hâkim olan “parazit yabancılar” söylemi⁶⁸ 1936 sonrası dönemde yerini iyi yabancılar-kötü yabancılar söylemine bırakmaya başlamıştır. Suriye resmi otoriteleri bölge halkı (*ahl al-jazira*)

⁶⁴ Al-qabs, 05.02.1938.

⁶⁵ CADN, Fonds Beyrouth, Envanter 6, Carton 143, 3. dosya, mouvement autonomiste (özerklik hareketi), Pétition autonomiste des chefs et notables de la Jezireh, (Cezire'nin şefleri ve eşrafının özerklik yanlısı dilekçesi), 5 Nisan 1936.

⁶⁶ Al-qabs, 25.04.1938,s.2.

⁶⁷ Alifba', 29.04.1938, s.1-8.

⁶⁸ Alifba' 1923.

ile “itaat etmeyen asi”(‘*aqq*) ayrımını korumak konusunda özellikle dikkatlidirler.⁶⁹ Buna benzer bir şekilde, milliyetçi basın da Cezire’ye tehcir eden “kötü muhacirleri” “Suriye karşıtı, toprak hırsız, Fransız kolonu yabancılar” olarak damgalarken,⁷⁰ Cezire’nin “saf ve basit” halkını küstürmemeye gayret etmiştir. Milliyetçi basına göre Cezire’deki “fitne”nin müsebbibleri Fransız yerel otoritesi tarafından kışkırtılan halktan kopuk “birkaç maslahatçı (*müstefid*) Kürt ve Hristiyan isyankârdır (*mutamarridun*).⁷¹ Aşiret ve cemaat bağlarını kullanarak yerel halkı “kandırmaya çalışan” bu bir grup insan (*mecmua’ al-nas*) mağlup olmaya mahkûmdular, çünkü zavallı ve suçsuz Cezire halkı çıkarlarının Arap milliyetçiliğinde olduğunun bilincindeydi.”⁷²

Mümkün merteye kapsayıcı olmaya çalışan Arap milliyetçilerine benzer olarak, Fransız mandası altında özerk idare yanlısı rejyonalist cephe de siyasi taleplerini özcü etnik ya da dini kimlikler üzerinden değil, ortak tarih ve kültür üzerinden dile getirmekteydi. Alevi ya da Dürzi sancağının aksine Cezire’de hiç bir dini veya etnik grubun çoğunluğu oluşturamaması bu grubun “azınlık söylemini” bölge ve toprak esaslı bir çerçevede yorumlamaya mecbur bırakan sebeplerden biri olarak görülebilir. Bir başka sebep ise grubun homojen ve kaynaşmış bir birliktelikten uzak olmasıdır. Bu oluşumun eklektik doğası hem kırılabilirliğinin, hem de içinde farklı söylemleri birarada barındırabilmesine imkân tanınmasından dolayı esnekliğinin bir delilidir. Hitap edilen kitleye göre dini cemaatçi bir söylemden, özerk bir Kürt devleti talebi gibi etnik bir söyleme kayan rejyonalist cephe Vatikan veya Paris’teki “din esaslı federalizme dayanan bir Suriye” anlayışını sahiplenen muhafazakâr çevreler karşısında din vurgulu bir anlatıya kaymaktadır.

Biz buraya kaptan Melcisédéch’in daveti üzerine geldik. Bu devasa çölleri Suriye’nin en müreffeh topraklarına tahvil ettirenler Fransız ordusu ve Şam’dan en ufak bir müsahele görmeden çalışan yerel nüfustur... Fransız-Suriye muahedesi burada Beyrut’tan 850 km. uzakta bir çölün ortasında kalmış gayri-müslim azınlıkları, Şam’daki belli gruplar tarafından kışkırtılan Bedeviler’in rahmetine bırakmayı nasıl reva görüyor?⁷³

Qutla al-wataniyya hükümetinin tepkisi ise kültür, toprak ve tarih üçlüsünün milliyetçi çerçevede titizlikle harmanlanmasından oluşan karşı bir iddia sunmak ve bu iddiayı kitleler nezdinde cazip hale getirmeye çalışmak olacaktır.

1. Dünya savaşından sonraki hadiseler yüzünden bölge Türkiyeden gelen bir muhacir akımına sahne olmuştur.... Mardin’in dağlarından gelen Hristiyanlar, Tur dağından gelen Kürtler ve Irak’tan gelen Aşuri-

⁶⁹ Al-qabs, 22.04.1938, s.1.

⁷⁰ Al-qabs, 5.2.1938, s.1.

⁷¹ Sa’id Ishaq, *suar min al-nidal al-watani fi suriyya*, (Şam: dar al-sa’id lal nashr, 2003), s. 25- 26. Yousef al-Hakîm, *Suriyya wa al-intidab al-faransi*, (Beyrut: dar al-nahar, 1991).

⁷² Al-qabs, 06.02.1938, s. 8.

⁷³ Archives Dominicaines, Haute Djézireh, Dosya 45, cilt 2“Entretien de Monsieur Michel Dome, président de la municipalité de Kamechlié avec Monsieur le Comte Ostrorog et les Ministres Syriens à Damas”(Kamışlı Belediye Başkanı Mişel Dom’un Kont Ostrorog ve Şam’daki Suriyeli bakanlarla görüşmesi), Şam, 4.8.1937, s. 3.

Keldaniler... Güya Cezire'nin bu yeni sakinleri bölgeyi yoktan var etmişler... bu çok çocukça bir iddiadır... Fırat ve Dicle nehirlerini bir kolu olan Habur, 4000 senedir Emevi ve Abbasi devirlerinden beri doğunun en zengin toprağı olmuştur... zaten azınlık (*akalliyya*) kavramı kadar muğlak bir başka kavram yoktur. Şu ana kadar, bu kavramla tam olarak ne kast edildiğı açık değildir... ulusal mefkureye (*'ahd al-watani*) müslümanlar kadar gönülden bağı olan Arap Hıristiyanlarına bakınız ya da İskenderun hadiseleri esnasında Suriye'ye sadakatlari teyid edilen Kürt ve Ermenileri düşününüz...⁷⁴

Sonuç

Bu makale, iki dünya savaşı arasında Suriye vatanının *keşif* serüvenini, sınırları muğlak bir *topraktan* nasıl milliyetçi aidiyetin beşiğı olan *vatana* tahvil olduğunun hikâyesini bölgesel/yerel sosyoekonomik ve siyasi süreçlerle ilişki içinde anlatma çabasıdır. Vatan fikrinin milli inşanın bir gereğı olduğu ve muhayyel bir cemaat olarak ulus ile karşılıklı birbirlerini inşa ettikleri iddiasına dayanarak, Suriye-Arap milliyetçi elitlerinin Faysal Arap hükümeti ve Fransız mandası altında vatan mefhumuna ve vatanın üzerinde yaşayanlara bakışlarındaki dönüşümü sergilemeye çalışmıştır. Bu anlamda, Faysal dönemindeki farklı Arap milliyetçilikleri arasındaki siyasal çekişmenin Suriye toprağı ve ulusunun sınırlarınının hayal edilebilmesinin ilk tohumlarını attığı ileri sürülebilir. Fransız mandası yılları ise bahsedilen tahayyül etme “mesele”sinin kitleselleştiğı; ulus, toprak, ırk, din, kültür, azınlık, cemaat gibi kavramların kamusal alanda şiddet ve hiddetle tartışıldığı bir dönemdir. Günümüz Suriye toplumu devlet-toplum ilişkilerine veya dini ve etnik çatışmaların kökenlerini bulabileceğimiz bu dönem ne yazık ki hem batılı hem bölge yazarları nezdinde hakettiğı ilgiyi görmemiştir. Ülkede araştırma yapmanın zorluklarının yanı sıra, batı merkezci-milliyetçi bir Suriye toplumu algısı ve bu algının araştırma konu ve perspektiflerindeki kısıtlayıcı etkisi bahsedilen ihmalin en temel sebepleridir.

Batılı tarihçilere göre geleneksel aidiyetleri, çok dinli ve etnili yapısı sebebiyle özel olarak çatışmalara gebe ve sınıflı toplum olamamış bir Suriye, aynı “yapısal” sebeplerden ötürü Arap milliyetçi idealini gerçekleştirmekten uzaktır. Bu geleneksel bağılıkların milliyetçi söylem içinde yeniden nasıl içeriklendirildiğini incelemek yerine özcü bir Arap milliyetçiliğı arayışında olan bu yazarlar, Suriye’de Kuzey Afrika’daki Fransız sömürgelerindekine benzer uzun erimli, kapsayıcı, şiddet dozu yüksek, anti-kolonyal ayaklanmalar görememişler; Suriye’yi ancak etnografik ve yerel çalışmalara imkân tanıyan bir bölge olarak damgalamışlardır. Bölge yazarları ise milliyetçi lenslerinin kısırlaştırıcı yan etkisinden muzdariptirler. 25 yıllık sömürge yönetimi ülkenin sosyoekonomik, kültürel ve siyasal tarihsel akışını sekteye uğratmakla kalmamış, diğer sömürge milliyetçilikleri bağlamında da gözlenen eksiklik- temelli ve ikili bir düşünce yapısının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁷⁵ Böylece, manda dönemi Suriye resmi tarih anlatısında dört yüzyıllık

⁷⁴ *Syrie 1938*, Office National Arabe de Recherches et d’Informations, Şam, 1938, s. 27.

⁷⁵ Bkz. Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse* (NJ: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1993); Heather Jane Sharkey, *Living with Colonialism: Nationalism and Culture in the Anglo-Egyptian Sudan* (Berkeley, LA:

Osmanlı boyunduruğu ile bağımsızlık (1946) arasındaki “kritik bir boşluk” olarak belirlemiştir. Sömürge-karşıtı yerel elitler, maduniyetlerini telafi etmek için zalimin faillik rolünü reddederek tarihsel vurguyu geçmişteki bir altın çağa ve zalimden mutlak kurtuluş anlamına gelen ulusal bağımsızlığa kaydırmışlardır. Fransız-karşıtı direnişlerinden dolayı değer atfedilen bu tarihsel dönemin kurucu unsurları sömürge- karşıtı bilinç ve “ezelden beri mevcut bir Suriye/Arap” toplumu algısı olmuştur.

Özcü ve milliyetçi gözlüklerden azade bir Suriye tarihi okumasının bize gösterdiği ise Suriye-Arap milliyetçiliğinde vatan ve sınırları fikri, tam bağımsızlık ve ulusal bütünlük mefhumları, azınlık ve yerlilik algılarının mandatör Fransa'nın siyasi baskı ve ekonomik sömürüsü altında, onunla siyaset ve iktidar mücadelesi içinde şekillenmiş olduğudur.

KAYNAKLAR

- al-‘Azm, Khalid. *Mudhakkirat Khalid al-‘Azm*. Beirut: Dar al-Muttahida lal-Nashr, 1972.
- Altuğ, Seda. “Sınır ve Korku” *AGOS*, 16 Kasım 2007.
- Altuğ, Seda. “Between Colonial and National Dominations: Antioch under the French Mandate (1920- 1939)” Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Anderson, Benedict. *Imagined communities*. London: Verso, 1991.
- Anderson, James “Nationalism and geography”, içinde Anderson, James (der.). *The rise of the modern state*. Brighton, Wheatsheaf, 1986: 115-142.
- Anderson, James. “Nationalist ideology and territory”, içinde Johnston Ron, Knight, David ve Eleonore Kofman (der.), *Nationalism, self-determination, and political geography*. New York, Croom Helm, 1988: 18-39.
- Antonious, George. *The Arab Awakening*. London: 1938.
- Boghossian, Roupen. *La Haute-Djezireh*. Halep: 1952.
- Bora, Tanıl. “Milliyetçiliğin vatanı neresi?” *Birikim*, 213 (2007): 26-36.
- Burke, Edmund III. “A comparative view of French native policy in Morocco and Syria, 1912-1925” *Middle Eastern Studies*, 9(1973): 175-186.
- Chatterjee, Partha. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*. NJ: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Chevallier, Dominique. “Consciences syriennes et représentations cartographiques à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle”, içinde Philipp, Thomas (der.). *The Syrian Land in the 18th and 19th Century*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992.: 1-11.
- Commins, David. *Historical Dictionary of Syria*. London: Rowman & Littlefield Yayınları, 2004.
- Commins, David. *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*. London: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Dam, Nikolaos van. *The Struggle for Power in Syria: Sectarianism, Regionalism and Tribalism in Politics, 1961-1978*. Londra: Croom Helm, 1979.

California Üniversitesi Yayınları, 2003); James McDougall, *History and the Culture of Nationalism in Algeria* (Cambridge, NY: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2006).

- Dillemann, Louis. “Les Français en Haute-Djézireh (1919- 1939), *Revue Française d’Histoire d’Outre-Mer*, 66 (1979):33-58.
- Dodge, Bayard. “The Settlement of the Assyrians on the Khabur”, *Royal Central Asian Society*, 1940: 301- 320.
- Doumani, Beshara. *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus 1700- 1900*. Berkeley: University of California Press, 1995.

- Fournié, Pierre. “La représentation des particularismes ethniques et religieux en Syrie et au Liban a l’époque du mandate (1918- 1946)”, içinde Blanchard, Pascal (der.). *L’Autre et Nous, Scènes et Types*. Paris: Syros, 1995: 136- 141.
- Gelvin, James. *Divided Loyalties*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Gerber, Haim. “The limits of constructedness: memory and nationalism in the Arab Middle East”, *Nations and Nationalism* 10 (2004): 251–268.
- al-Ghazzi, Kamil. *Kitab Nahr al-Dhahab fi Tarikh Halab*. 3.cilt, der. Shawqî Sha‘th ve Mahmûd Fakhouri. Halep: Arap Pen Yayınları, 1991.
- al-Hakim, Hasan. *al-Watha’iq al-Tarikhîyya al-Muta’allîqa bil Qadiyya al-Suriyya fi al-‘Ahdâyn al-‘Arabi al-Faysali wa al-İntidabi al-Faransi*, 1915- 1946. Beyrut: Dar Sâdir, 1974.
- al-Hakîm, Yûsif. *Dhikrayat*. Beyrut: Dar al-Nahar, 1982.
- al-Hakîm, Yûsif. *Suriyya wa al-İntidab al-Faransi*, (Beyrut: Dar al-Nahar, 1991).
- Hourani, Albert Habib. *Syria and Lebanon, A Political Essay*. London: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1946.
- Hourani, Albert. “Revolution in the Arab Middle East”, içinde Vatikiotis, PJ (der.). *Revolution in the Middle East, and Other Case Studies*. London: Rowman and Littlefield, 1972.
- Hourani, Albert. *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798- 1939*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1983
- Hurewitz, J.C. *Middle East and North Africa in World Politics*, 2. New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları, 1975.
- al-Husri, Sati. *Ara’ wa ahadith fi al-qawmiyya al-‘arabiyya*. Cairo, 1951.
- Husry, Khaldun S. “The Assyrian Affair of 1933” *IJMES*, 5 (1974):161-176 ve 344-360.
- Ishaq, Sa’id. *Suar min al-Nidal al-Watani fi Suriyya*. Şam: Dar al-Sa’id lal Nashr, 2003.
- Kashani- Sabet, Firoozeh. *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation, 1804–1946*. Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Khairallah, K. T. “La Syrie”, *Revue du Monde Musulman*, 19 (1912).
- Khalidi, Rashid. Society and ideology in late Ottoman Syria, Class, education, profession and confession” içinde Spagnolo, John (der.). *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective: Essays in honor of Albert Hourani*. Reading, UK: Ithaca,1992: 119- 131.
- Khoury, Philip S. “Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries”, *The American Historical Review*, 96, (1991): 1374-1395.

- Khoury, Philip. "Factionalism among Syrian nationalists during the French mandate", *IJMES*, 13 (1981): 441- 469.
- Khoury, Philip. *Syria and the French mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*. NJ: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Knight, David "Identity and territory: geographical perspectives on nationalism and regionalism", *Annals of the Association of American Geographers* 72 (1982): 514-31.
- League of Nations Committee for the Settlement of the Assyrians of Iraq, *Settlement of the Assyrians of Iraq Report* (Cenevre, tarihsiz).
- Lieutenant Ayme, "La rivalité Arabo-Kurde en Djeziréh Syrienne Février 1936 a Septembre 1937", *CHEAM*, no. 223, Aralık 1937.
- M. Andrew, Christopher ve A.S.Kanya- Forstner, *France Overseas, The Great War and the Climax of French Imperial Expansion*. Londra: Thames and Hudson, 1981.
- McDougall, James. *History and the Culture of Nationalism in Algeria*. Cambridge, NY: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Méouchy, Nadine. "Les nationalistes Arabes de la première génération en Syrie (1918- 1928)", *Bulletin d'études Orientales*, 47, 1995: 109- 128.
- Méouchy, Nadine. *Les Formes de Conscience Politique et communautaire au Liban et en Syrie a l'époque du mandat Français (1920- 1939)*, yayınlanmamış doktora tezi, Université de Paris, Sorbonne, 1989.
- Mouton, Marie-Renée. "Le Congrès syrio-palestinien de Genève. (1921)", *Relations Internationales*, 19 (1979): 313-328.
- Owen, Roger. *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. Londra: Routledge, 2000.
- Purcell, Mark. "A place for the Copts: imagined territory and spatial conflict in Egypt", *Ecumene*, 5 (1998): 432-451.
- Rabbath, Edmond. *Unité Syrienne et Devenir Arabe*. Paris: Libraire Marcel Rivière et Cie, 1937.
- Rabinovich, Itamar ve E. Esman. *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East*. Ithaca: Cornell Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Raymond, André (der.). *La Syrie d'aujourd'hui*. Paris: CNRS, 1980.
- Rida, Rashid. *Mukhtarat siyasiyya min macallat "al-manar"*. Kahire: dar al-manar.
- Rondot, Pierre. "Tendances particularistes et tendances unitaires en Syrie", *Orient* 5(1958): 135- 148.
- Roux, Georges. "La Rectification du Traite Franco-Syrien", *Revue de Paris*, 7(1938): 626- 644.
- Salama, Ghassan. *al-Muctama` wa al-dawla fi al-Mashriq al-`arabi*. Beyrut: Arap Birliği Çalışmaları Merkezi 1987.
- Samné, George. *La Syrie*. Paris: 1920.
- Seale, Patrick. *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics. 1945-1958*. London: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1965.
- Sharkey, Heather Jane. *Living with Colonialism: Nationalism and Culture in the Anglo-Egyptian Sudan*. Berkeley, LA: California Üniversitesi Yayınları, 2003.

- Smith, Anthony. "Ethnic identity and world order", *Millennium: Journal of International Studies* 12 (1982), s. 149–161.
- *Syrie 1938*, Office National Arabe de Recherches et d'Informations, Şam, 1938.
- Tachjian, Vahé. *La France en Cilicie et en Haute Mésopotamie* (Paris: Karthala, 2004).
- Taylor, Peter. *Political geography: world-economy, nation-state, and locality*. New York, Wiley, 1993).

- Tivey, Leonard 'States, nations and economies', içinde Tivey, Leonard (der.). *The nation state, The formation of modern politics*,. Oxford: Martin Robertson, 1981: 59- 81.
- Velud, Christian. *Une expérience d'administration régionale en Syrie durant le mandat français. Conquête, colonisation et mise en valeur de la Gazira 1920- 1936*, yayınlanmamış doktora tezi, Lyon üniversitesi, 1991.
- Weulersse, Jacques. "Aspects permanents du probleme Syrien la question des minorités", *Politique Etrangère* , 1936: 29- 38.
- Zisser,Eyal. "Who's afraid of Syrian nationalism? National and State Identity in Syria", *MES*, 4 (2006): 179- 198.

Gazete ve dergiler:

- Alifba'
- al-Muqtabas,
- Al-qabs
- al-Şa'b
- L'Asie Française